

Kaatoivatko kuluttajat Neuvostoliiton?

JUKKA GRONOW

ABSTRACT

Were the Consumers Responsible for the Collapse of the Soviet Union?

In his interesting article *Communism: a post mortem*, Zygmunt Bauman argued that the socialist states could not possibly cope with the problems caused by the rapidly increasing demands and needs of the modern consumer. In fact, in his opinion, socialism was incompatible with a consumer society. The results of several studies conducted before the August revolution by the opinion research institute led by the academician T.I. Zaslavskaja in the Soviet Union in many ways seem to support Bauman's interpretation. The Soviet citizen supported the market economy but rejected the private ownership of firms. In other words, he preferred to work in socialism, but liked to go shopping in capitalism. In shortage economies consumers have to be members of networks which support them with consumer goods. As members of these networks consumers tend to be conservative. One could thus seriously doubt the critical potential of a consumer revolution in the former socialist countries. As evidenced by the rapid development of new social movements, however, not even socialist societies consisted of such networks alone.

Vielä vuonna 1990 NKP:n ja Gorbatshevinkin poliittikan tavoitteena oli sellaisen demokraattisen sosialismin toteuttaminen, joka ei sallisi ihmisten taloudellista hyväksikäyttöä ja riistoa. Näiden periaatteiden toteutumista ei — viisasta kyllä — koskaan yksilöity kovin tarkasti. Käytännössähän niin NKP kuin Gorbatshevinkin halusivat yhtä aikaa sekä sosialismia että toimivaa markkinataloutta. Kuten Martin Malia (1991; ks. myös Pastuhov 1991, 22—23) on todennut, Gorbatshevinkin toimintaa ohjasi kaiken aikaa johdonmukainen pyrkimys sosialismin ja Neuvostoliiton yhtenäisyyden ylläpitämiseen sosialismia uudistamalla. Tässä pyrkimyksessä hänellä näyttää olleen varsin selvä kansalaismielipiteen tuki takanaan. Ongelmana oli vain se, ettei siitä voinut seurata mitään toteuttamiskelpoista poliittista linjaa. Paradoksaalisesti tämä johdonmukaisuus johti hänen oman asemansa horjumuuteen, liittolaisten etsimiseen ja saamiseen milloin konservatiivien, milloin radikaalien parista.

Akateemikko T.I. Zaslavskaja piti viime vuoden keuhällä esitelmän aiheesta »Sosialismi, pe-

restroika ja yhteiskunnallinen mielipide» (1991) Neuvostoliiton tiedeakatemian varapuheenjohtaja V.N. Kudrjavtsevin johdolla kokoontuneessa seminaarissa, jonka kokouksissa neuvostoliittolaiset yhteiskunta- ja taloustieteilijät ovat pohtineet maansa ongelmia ja tulevaisuuden näkymiä. Zaslavskaja pyrkii esitelmässään varsin laajasti ja monipuolisesti pohtimaan yhteiskunnallisen kehityksen vaihtoehtoja hänen johtamansa mielipidetutkimuslaitoksen suorittamien tutkimusten antamien osviittojen valossa. Tällä laitoksella oli koko *perestroikan* ajan varsin merkittävä rooli neuvostoyhteiskunnan kansalaismielipiteen tulkina ja muokkaajana. Sen tekemät mielipidemittaukset olivat eräänlaisia parlamentaarisen demokratian korvikkeita, jotka opettivat neuvostokansalaisille ainakin sen, että asioista voidaan olla ja ollaan monta eri mieltä. Vaikka esitelmä onkin pidetty jo ennen syyskuun monien mielipiteitä varmasti radikalisoitua vallankaappausyritystä, ei se vähennä sen arvoa. Zaslavskaja ei nimittäin ole kiinnostunut vain kansalaisten poliittisista mielipiteistä

vaan myös maan taloudellisista ja yhteiskunnallisista ongelmista ja niiden ratkaisuyrityksistä. Eikä tilanne tässä suhteessa ole sitten viime kevään ratkaisevasti muuttunut.

Sosialismin ja markkinoiden kannatus

Zaslavskajan johtaman tutkimuslaitoksen vuonna 1990 suorittamassa varsin laajassa mielipidekyselyssä (Ma., 9—10) vain 8 % vastaajista kannatti siirtymistä »puhtaaseen kapitalismiin». 35 % sen sijaan tuki sosialismin uudistamista. Lähes yhtä moni olisi kuitenkin ollut halukas omaksumaan sekatalouden (»Ruotsin malli»). Vaikka sosialismia siten kannattikin vain runsas kolmannes vastaajista ja vastaajien enemmistö kannatti jonkinlaista kapitalismia, kangasteli kuitenkin useimpien mielessä selvästi jokin muu kuin »puhdas kapitalismi».

Jos jostain näyttää vallinneen varsin laaja yksimielisyys neuvostokansalaisten keskuudessa niin siitä moraaliseen periaatteesta, joka kieltää yksityisiä ihmisiä hyötymästä tai rikastumasta toisten ihmisten kustannuksella. Toisin sanoen neuvostokansalaiset eivät ainakaan vielä vuonna 1990 olleet valmiita omaksumaan vapaita työmarkkinoita ja niistä seuraavaa palkkatyöläisyyttä. Tämä käy epäsuorasti ilmi Zaslavskajan esittelemistä tuloksista. Kysyttäessä esimerkiksi sitä, olisiko yksityisten henkilöiden sallittava omistaa yrityksiä, peräti 40 % vastasi kieltävästi ja vain neljännes myöntävästi. Sen sijaan osakeyhtiöihin ja ulkomaalaiseen yhteisomistukseen suhtauduttiin jo suopeammin. Kun kysymys yksilöittäin koskemaan eri talouden aloja, tulokset olivat jo toisenlaisia. Maataloudessa ja kaupassa monet olivat jo valmiit sallimaan yksityisyrityksien. Kaikkein huonoimmin kyselyissä menestyivät uudet osuustoiminnalliset yritykset, joita vain pieni osa piti suotavina. Juuri niitä syytettiin korkeiden hintojen ja voittojen kiskomisesta. (Ks. Ma., 18—19)

Vielä vuonna 1986 ilmestyneessä *The Soviet Economic System* -teoksensa uusimmassa painoksessa Alec Nove totesi yksikantaan, että »massojen mielipide, sikäli kuin siitä voidaan puhua, ei suosi markkinoita» (Mt., 327). Tämä käsitys on vanhentunut. Samaan aikaan kun yksityisyrittäisiin suhtaudutaan kielteisesti, yhtä innokkaasti halutaan markkinoita — mitä sillä sitten tarkoitetaan. Markkinoiden puolesta oli 62 %, niitä vastaan vain 21 % vastaajista (Zaslavskaja 1991, 19). Vain harva odotti markkinoiden parantavan omaa taloudellista asemaansa. Päinvastoin jo tähänastiset re-

formit olivat monien mielestä johtaneet heidän taloutensa huononemiseen: hinnat olivat nousseet, ruplan arvo oli epävakaa, tavaroiden laatu oli huono, ja niitä oli entistä vaikeampi saada. Vaikka markkinatalouden ei siis odotettu parantavan vastaajan henkilökohtaista taloudellista tilannetta, se kuitenkin koettiin ilmeisesti ainoaksi ulospääsytieksi talouden kriisistä ja uhkaavasta kaoksesta.

Venäjän vaihtoehdot: uudistukset nomenklaturan tai yrittäjien ehdoilla

Zaslavskajan mukaan neuvostoyhteiskunnalla oli vielä keväällä 1991 periaatteessa kolme erilaista tietä kuljettavana tulevaisuudessa (Ma., 12—14). Näistä ensimmäinen merkitsisi enemmän tai vähemmän selvää paluuta vanhaan järjestelmään. Sen todennäköisyys on sittemmin ratkaisevasti pienentynyt. Toinen vaihtoehto oli byrokraattinen tie markkinatalouteen. Tässä vaihtoehdossa *nomenklatura* eli neuvostoyhteiskunnan hallitseva ja etuoikeutettu luokka (puolueen ja valtion korkeat virkailijat ja johtajat) käyttävät tuotantovälineiden yksityistämistä hyväkseen pitääkseen niiden tosiasiallisen hallinnan edelleen omissa käsissään. Käytännössä tämä merkitsisi sitä, että *nomenklaturan* aktiivisin ja toimeliaisin osa muuttuisi yksityistettyjen yritysten toimitusjohtajiksi, laiskemmat ja saamattomimmat taas vaihtaisivat puolue-sihteerin pallinsa esimerkiksi kunnansihteerin tai jonkin valtion viraston johtajan tuoliin. Jo nyt moni yrittäjä on »perinyt» alkupääomansa puolueen omaisuudesta. Tämän vaihtoehdon tuloksena olisi Zaslavskajan mukaan se, että työläiset menettäisivät sen vähäisenkin muodollisen hallinnan oman työnsä ehtoihin, joka heillä sentään vanhassa järjestelmässä oli.

Vasta kolmas vaihtoehto takaisi Zaslavskajan käsityksen mukaan demokraattisen siirtymän markkinatalouteen. Se ei toteutuisi *nomenklaturan* ehdoilla vaan alhaalta käsin, uusien »työätekevien» parista nousevien yrittäjien toimesta. Kunhan insinööreille, pedagogeille, farmareille, kauppojen ja hotellien pitäjille vain taattaisiin yrittämisen edellytykset, taloudellinen kehitys olisi kaiken lisäksi tervettä ja tehokasta. Vanhat byrokraatitkin olisivat tervetulleita tähän uusiutumisleikkiin, mutta vain muiden kanssa tasavertaisina kilpakumppaneina.

Zaslavskaja ei valitettavasti esitä mitään viitteitä siitä, miten tämä kolmas terve kehitysmalli olisi käytännössä toteutettavissa. Se vaikuttaa yhtä

abstraktilta kuin hänen arvostelemansa demokraattisen sosialismin idea. Vaikka on helppo ymmärtää, että esimerkiksi kaupan ja ravitsemustoi-
men parissa on varmasti paljon tilaa yksityisille
pienyrittäjille, mitä tässä visiossa tapahtuisi val-
tion omistamille kaivoksille, teräs- ja koneenra-
kennustehtaille, öljynjalostamoille, puunjalostus-
kombinaateille jne.

Pientuottajat ja kuluttajat yhteiskunnan uudistajina

Itse asiassa Zaslavskaja tulee esitelmässään muo-
toilleeksi erään neuvostoutopian, vapaiden pien-
yrittäjien ja -omistajien, käsityöläisten ja talonpoi-
kien yhteiskunnan, jossa »vapaat markkinat» to-
teutuisivat ilman palkkatyötä. Se heijastelee mel-
ko uskollisesti hänen laituksensa luotaamaa vuo-
den parin takaista kansalaismielipidettä. Kuten jo
on todettu, neuvostoyhteiskunnassa näytti vallin-
neen varsin suuri yksimielisyys siitä, että toisten
ihmisten taloudellinen hyväksikäyttö ja rikastu-
minen muiden kustannuksella ei ole hyväksyttyä.
Toisaalta taas yleisesti kaivataan markkinoita.
Asian voisi ilmaista niinkin, että työntekijänä neu-
vostokansalainen halusi sosialismia, kuluttajana
kapitalismia.

Tällainen näkökanta sopii hyvin yhteen sen tul-
kinnan kanssa, jonka on esittänyt puolalaissyntyinen
mutta jo pitkään Englannissa toiminut sosio-
logi Zygmunt Bauman (1990—1991). Hän ehdot-
taa, että tärkeä syy Itä-Euroopan sosialististen val-
tioiden romahdukselle oli se, että kulutusyhteis-
kunta ei ole lainkaan yhteensopiva sosialismin
kanssa. Baumanin käsityksen mukaan sosialisti-
set yhteiskunnat olivat — ainakin omasta mielestään
vielä kilpailukykyisiä toteuttaessaan »rauta-
ja höyrymodernin» runsauden ihannetta eli mobi-
lisoidessaan voimavaroja teollistamisen palveluk-
seen (ks. myös Bauman 1991, 268). Ne kohtasi-
vat sen sijaan vakavat ongelmat niin pian kuin ne
joutuivat vastaamaan kansalaisten kasvaviin ja
vähitellen eriytyviin kulutustavaroita koskeviin
vaatimuksiin. Sitä tilannetta, johon tämä johti,
voisi kutsua Agnes Hellerin tavoin »diktatuuriksi
tarpeiden ylitse» (ks. Heller 1976; ks. myös Heis-
kala 1985).

Itse asiassa Baumanin voi tulkita väittävän, että
socialismi on funktionaalinen niin kauan kuin kyse
on tarpeiden logiikasta ja tarpeiden tyydyttämisestä.
Se kykenee ainakin periaatteessa tyydyttämään
sellaiset tarpeet, jotka ovat yleisiä ja kaikille yh-
teisiä. Silloin kun se kohtaa modernin kuluttajan

eli Colin Campbellin (1987) ilmausta käyttäen
itse-illusorisen hedonistin yksilölliset ja alati uu-
siutuvat mielihalut, se on tuomittu epäonnistu-
maan. Monesti sellaisen keskusjohtoisen talouden
ongelmana, jossa vain johto voi tietää ja päättää,
mitä kansa tarvitsee ja mitä sille tuotetaan, ajatel-
laan olevan sen, ettei paraskaan suunnittelija voi
koskaan tarkasti tietää mitä kuluttajat tarvitsevat
(ks. esim. Nove 1986, 299). Baumanin käsityksen
mukaan ongelma on kuitenkin periaatteellisempi:
kuluttajien tarpeita ei nimittäin voida koskaan edes
periaatteessa tyydyttää.

Moderni kuluttaja on toki yhtä lailla levoton ja
tyydyttämätön niin kapitalismissa kuin sosialis-
missakin. Sosialismin erityisenä ongelmana on se,
että kuluttajien pettymykset tulkittiin hallituksen
ja valtiovallan kyvyttömyydeksi hoitaa talouttaan:
»Diktatuuri tarpeiden yli . . . teki kommunistisesta
valtiosta yksilöllisen tyytymättömyyden välittö-
män kohteen; se ei voi olla kollektivisoimatta yk-
silöiden frustraatioita samalla tavoin kuin se kol-
lektivisoi tyydytyksen välineetkin.» (Bauman
1991, 268.)¹ Markkinatalousyhteiskunnat ovat sen
sijaan onnistuneet siirtämään päävastuun yksilöi-
den elämästä heille itselleen. Tämä selittää myös
sen, miksi sosialistinen valtio joutui käymään jat-
kuvaa ja usein epätoivoiselta tuntuvaa sotaa mo-
nia sellaisia läntisen nuorisokulttuurin »rappioli-
miöitä» vastaan kuten leveät housunlahkeet, pit-
kät tukat tai rock-musiikki (ks. Bauman 1991,
287).

Massat ja yhteiskunnallinen liike

Zaslavskajan esittämien mielipidemittaustulosten
mukaan markkinatalouden rinnalla on toinenkin
malli, joka on varsin suosittu Neuvostoliitossa:
pohjoismainen sekatalous tai hyvinvointivaltio. On
oireellista, että hän ei juuri pohdi tätä vaihtoehtoa
ja sen edellytyksiä sen tarkemmin. Onkin il-
meistä, että kyse on vain epämääräisestä neuvos-
tokansalaisten mielissä kangastelevasta mieliku-
vasta, jossa yhdistyy sosialismin ja kapitalismin
parhaita piirteitä. Ilmeisesti neuvostoperinteessä
on erityisen vaikea hahmottaa konkreettisemmin
sellaista vaihtoehtoa, jossa »riiston» eli toisten

¹ Kuten Pastuhov (1991, II) on todennut, ihmisten väliset
suhteet ovat sosialismissa yleisemminkin luonteeltaan valtiol-
lisia: »Mikä tahansa yhteiskunnallinen konflikti saa totalitaar-
isessa järjestelmässä valtiollisen muodon». Pastuhovin ana-
lyysi perustuu kuitenkin hieman eri lähtökohtaan kuin Bau-
manin korostaessaan sosialistisen systeemin totalitaarista luon-
netta.

palkkatyön hyväksikäytön salliminen ja työvoiman vapaiden markkinoiden avaamisesta johtuvat haitat tavallaan ostettaisiin »korvaamalla» ne sosiaalipoliittisin toimin vaikkapa työttömyys- ja eläketurvaa kehittämällä. Tämä onkin ymmärrettävää. Se on sellaista reformipolitiikkaa, joka voi toteutua vasta sitten, kun sekä työ- että tavaramarkkinat on jo vapautettu ja siihen liittyvä kansalaisyhteiskunta yhteisöineen ja järjestöineen (esim. ammattiyhdistysliike) on syntynyt. Tämä taas ei näyttäisi olevan Venäjällä mahdollista ainakaan demokraattisesti ja yleistä kansalaismielipidettä tyydyttäen ilman jotakin sitä itseään korkeampaa ja muutosta oikeuttavaa periaatetta tai ideaalia. Mutta miten ratkaista se, että syntymässä olevan pitäisi jo olla olemassa?

Kuten tunnettua, perestroika käynnistyi ylhäältä käsin, koska taloudellinen järjestelmä ei toiminut poliittisen johdon mielestä riittävän tehokkaasti (ks. esim. Nove 1986, 327—328). Vladimir Pastuhovin mukaan (1991) valtion, sosiaalisten liikkeiden ja yhteiskunnan suhde on Venäjällä edelleen nurinkurinen, mikä johtuu siitä, että ensimmäisen kerran maailmanhistoriassa on kyse totalitaarisen — eikä autoritaarisen tai absolutistisen — järjestelmän demokratisoitumisesta. Niinpä uudistuspolitiikkaa vaativat sosiaaliset liikkeet syntyivät valtiovallan aloitteesta ja yllytyksestä. Aluksi ne tukivat Gorbatschovin uudistuspolitiikkaa, mutta vähitellen ne kääntyivät järjestelmän vastaisiksi liikkeiksi, joita elähditty anti-kommunismi. Samalla ne sanoutuivat irti puolueen talutusnuorasta. Näiden liikkeiden ja yhteiskunnan suhde on kuitenkin edelleen ongelmallinen. Organisoitunut liike joutuu asettamaan päämäärät yhteiskunnalle, eikä päinvastoin. Kansalaismielipide ja -joukot saavat — parhaassa tapauksessa — seurata perässä tai sitten pudota kokonaan kelkasta. Demokraattisia uudistuksia aidosti ajavaa demokraattista liikettä ei Pastuhovin käsityksen mukaan voi syntyä ennen kuin sille on luotu sosiaalinen perusta. (Hänen mukaansa kyse on modernin ja riittävän laajan keskiluokan synnystä.) Tämä taas edellyttäisi, että yhteiskunta olisi jo uudistunut ja tehokas markkinatalous ja sitä tukeva talous- ja sosiaalipoliittikka olisi jo olemassa.

Pastuhovin mukaan tilanne voi ratketa vain niin, että enemmän tai vähemmän autoritaarinen valtio luo demokraattisen valtion yhteiskunnalliset edellytykset. Hänen oman reseptinsä mukaan Venäjällä voi syntyä voimakas kansanjohtaja, joka todennäköisimmin nationalistisen ideologian oikeuttamana panisi toimeen kipeätkin talous- ja yhteiskun-

taudistukset (ks. Pastuhovin haastattelu, *Helsingin Sanomat* 22. 10. 1991). Kyse olisi siten populistisen massademokratian muunnelmasta, Max Weberin luonnehtimasta »plebiskitäärisestä johtajademokratiasta», jossa johtaja hakee oikeutuksensa suoraan kansalta ilman sitä välittäviä poliittisia järjestöjä.

Radikaalien demokraattisten muutosten vastustus ja toteuttamisen vaikeus on totuttu vanhastaan panemaan tsaarin Venäjältä periytyvän vahvan patriarkaalisen tietoisuuden ja yhteisöllisen kulttuurin tiliin (ks. myös Pastuhov 1991, 31). Voisi kuitenkin väittää, että 70-vuotisen valtakautensa aikana bolshevikit ovat sittenkin onnistuneet luomaan jotakin lähes täysin uutta, uudenlaisen yhteiskunnan, joka vastustaa tehokkaasti kaikenlaisia muutoksia. Kyse on massayhteiskunnasta (ks. Gronow 1991) tai paremminkin eräänlaisiin heimoihin tai klaaneihin jakautuneesta ja segmentoituneesta yhteiskunnasta.²

Puute ja sosiaaliset verkostot muutoksen jarruina

Sosialistiset taloudet olivat puutetalouksia, joihin kuului tietty »normaali» niukkuuden taso, jota taloudellinen kasvukaan ei voinut poistaa (ks. Kornai 1982). Niissä kysyntä ylitti jatkuvasti tarjonnan. Raha on tällaisissa talouksissa välttämätön muttei suinkaan riittävä tavaroiden hankkimisen väline. Sillä, joka kykenee toimittamaan tavaraa tai ainakin tietää mistä sitä saa, on arvokasta sosiaalista pääomaa.

Aivan perestroikan alkuaikoina neuvostolehdistöstä saattoikin lukea vaikkapa seuraavanlaisesta reformiehdotuksesta, joka oli kaiken lisäksi tarkoitettu aivan vakavasti otettavaksi. Kuten kaikki tietävät, jonkin uuden tarve-esineen, kuten vaikkapa uuden jääkaapin, löytäminen ja hankkiminen saattoi Moskovassa viedä useiden arvokkaiden työpäivien ajan. Siksi olisikin erinomaista, mikäli taksikuskit saisivat oikeuden rahallista korvausta vastaan välittää näitä niukkoja hyödykkeitä tai ainakin tietoja niiden esiintymisestä. Hankkivathan he ikäänkuin luonnostaan asiaa koskevaa tietoa ajellessaan ympäri kaupunkia. Ehdotuksen tekijän julkilausumattomana ajatuksena oli ilmeisesti vain laillistaa kaikkien tietämä ja laajalle levinnyt käytäntö.

² Pastuhovin (1991, 10—11) viittaa itse asiassa epäsuorasti tähän kutsuessaan Neuvostoliiton yhteiskuntaa totalitaariseksi.

Niukkuuden synnyttämää varjotaloutta pyörittävät sosiaaliset verkostot (ks. Srubar 1991, 420—421). Osa virallisen talouden tuottamista tavaroista ja palveluista häviää varjotalouden jakelukanaviin. Erityisen arvokkaita tällaisten epävirallisten verkostojen piirissä ovat henkilöt, jotka toimivat virallisten jakelukanavien avainkohdissa tai joiden joustava työaika tekee mahdolliseksi »pimeiden keikkojen heiton». Verkostot perustuvat usein ystävyyteen tai sukulaisuuteen, mutta ennen kaikkea palvelusten ja vastapalvelusten synnyttämään riippuvuuteen ja vastavuoroisiin velvoitteisiin. Ne muistuttavat siten monessa suhteessa primitiivistä lahjainstituutiota.

Tällaisen yhteiskunnan kehityksen esteenä on se, ettei sosiaalinen eriytyminen ja erilaistuminen ole juurikaan hyväksyttävää. Eriarvoisuus on usein tuomittavaa. Kansalaisten on vaikeaa hyväksyä sitä, että naapurilla menee paremmin. Varakkuus ja korkeampi elintaso herättävät helposti närää ja kateutta. Yhteiskunnallinen moraalit on resentimentin leimaamaa. Koulutus oli toki sosialismisakin jossakin määrin yksilön suoritukseen perustuva eriarvoisuutta oikeuttava tekijä, mutta sekin sai usein vääristyneitä muotoja, kuten vaikkapa lääkärin ja opettajan ammattien alhainen asema ja arvostus osoitti.

Mikäli tämä käsitys sosialistisesta yhteiskunnasta »heimoihin» jakautuneena ja organisoituneena massayhteiskuntana pitää edes osittain paikkansa, on syytä suhtautua varauksellisesti Baumanin edustamaan toiveikkuuteen kuluttajien tyytymättömyyden edustamasta kriittisestä potentiaalista sosialistisia yhteiskuntia uudistavana voimana. Kuten verkostotaloutta tutkinut Ilja Srubar on huomauttanut (1991, 425), tällaisen yhteiskunnan moraalit on resentimentin leimaamaa. Yhteiskunnan koetaan jakautuvan selvästi kahtia »meihin» ja »muihin». »Meitä» koskevat erilaiset moraalisaännöt kuin »muuta». Kansalaisten mielissä muiden menestyminen ja vaurastuminen voi johtua vain näiden nauttimista poliittisista etuoikeuksista, väärinkäytöksistä tai korruptiosta. Varakkuus voi olla vain vääryydellä hankittua. Taistelu korruptiota vastaan olikin neuvostopolitiikan olennainen piirre jo kauan ennen *perestroikaa* mutta myös sen aikana. Hankkijan Boris Jeltsinkin poliittiset kannuksensa arvostelemalla jyrkästi puoluejohdon etuoikeuksia. Kuluttajien tyytymättömyyskään ei sen takia suinkaan välttämättä kohdistu valtion talouspolitiikkaan tai sen hallintoelinten tehotomuuteen, vaan kanavoituu helposti katkeruudeksi ja vihaksi erilaisia etuoikeutettuja tai sellaisik-

si kuviteltuja ryhmiä kohtaan.

Verkostojen suurin merkitys on kuitenkin se, että ne rajoittavat tehokkaasti yksilön autonomiaa ja estävät siten uudenlaisen, vahvemman yksilöllisyyden syntyä. Yksilö nimittäin samastuu ensisijaisesti omaan ryhmäänsä, josta hänen oma arvonsa ja omanarvontuntonsa on peräisin. Ilman »omiaan» hän ei ole juuri mitään. Virallinen ammattiasema ja koulutus ovat vain toissijaisia sosiaalisen arvostuksen lähteitä. Nopeasti kasvavan niukkuuden oloissa yksilöiden elintaso ja hyvinvointi — tai peräti eloonjääminen — ovat vielä entistä enemmän riippuvaisia verkostoista. (Ks. Srubar 1991, 424.)

Nämä verkostot voivat myös tehokkaasti estää sellaisen Baumanin argumentin edellyttämän modernin kuluttajan synnyn ja kehityksen, jonka tarpeet ja halut olisivat sekä yksilöllisiä että nopeasti muuttuvia ja kehittyviä. Yksilön tyydytys ja tyytyväisyys on nimittäin suurelta osin riippuvainen siitä, mitä hänen verkostonsa pitää tärkeänä. Mutta asialla on toinenkin puolensa. Verkostotalouden kuluttaja saa aina tyytyä siihen tavara- ja palvelusvalikoimaan, mikä hänen verkostossaan on kulloinkin tarjolla. Ja tässä suhteessa vaikutusvaltaisimman ja menestykseikkämmänkin ryhmän mahdollisuudet ovat rajoitetut. Ne tarjoavat aina kaikille jäsenilleen sitä samaa, kuten vaikkapa se aiemmin suljetun kaupungin vaikutusvaltaisen ase- tehtaan bufetti, josta kuuleman mukaan sai vastikään ostaa pilkkahintaan Chanel viitosta tai italialaisia muotisaappaita. Vieläkin tärkeämpää on kuitenkin se, etteivät sosialisminkaan verkostot ole sanan varsinaisessa mielessä arkaaisia heimoja, vaan niitä väljempää ja vapaampia yhteisöjä.³ Eikä Neuvostoyhteiskuntakaan koostunut yksinomaan näistä verkostoista, kuten uusien sosiaalisten liikkeidenkin nopea synty ja lisääntyminen viime aikoina osoittaa.

LÄHTEET

- Bauman, Zygmunt (1990—91): *Communism: a post mortem. Praxis International* 10:3—4, s. 185—192.
 Bauman, Zygmunt (1991): *Modernity and Ambivalence*. Cornell University Press, London.
 Campbell, Colin (1987): *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Basil Blackwell, Oxford.

³ Kuten Srubar (1991) huomauttaa, on syytä muistaa, että monen perinteisen modernisaation astetta mittaavan tekijän suhteen Neuvostoliitto oli varsin moderni teollisuusvaltio. Maatalouden osuus oli jo varsin pieni ja tertiärisektorin osuus melko korkea — samoin kuin yleinen koulutustasokin.

- Gronow, Jukka (1990): Mitä on hyvä maku? *Sosiologia* 27: 2, s. 95—107.
- Gronow, Jukka (1991): NL:n yleinen mielipide torjuu kapitalismin. *Helsingin Sanomat* 15. 11. 1991.
- Heiskala, Risto (1985): Vapauden ja välttämättömyyden valtakunnat — emansipaatio ja ekonomiakritiikki. *Tutkijaliiton julkaisusarja* 33. Helsinki.
- Heller, Agnes (1976): *The Theory of Need in Marx*. Allison&Busby, London.
- Kornai, Janós (1982): *Growth, Shortage and Efficiency*. Basil Blackwell, Oxford.
- Malia, Martin (1991): The August Revolution. *The New York Review of Books* 38: 15 (26. 9. 1991), s. 22—28.
- Nove, Alec (1986): *The Soviet Economic System*. Allen&Unwin, Boston.
- Pastuhov, Vladimir B. (1991): Obštšetvennoje dviženije Rossii v epohu perestroiki. Zentr politiko-pravovyh issledovaniij i informatsii. Institut meždunarodnogo rabotšego dviženija AN SSSR. Moskva (moniste).
- Šrubar, Ilja (1991): War der reale Sozialismus Modern? Versuch einer strukturellen Bestimmung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 43: 3, s. 415—432.
- Zaslavskaja, Tatjana I. (1991): Sotsializm, perestroika i obštšetvennoje mnenija. *Sotsiologičeskije issledovanija* 1991:8, s. 3—21.

HALVALLA ALKOSTA!

Miten käy suomalaisen alkoholipolitiikan
Euroopan yhdentyessä?

Murtuuko monopoli?

Kesyyntyykö humala?

Vähenevätkö haitat?

Muuttuuko ravintolakulttuuri?

Alko tarjoaa Sinulle kuusi kierrosta
kirkastettua tietoa vuodessa.

Ja millä hinnalla!

Uudistunut ALKOHOLIPOLITIikka-lehti maksaa
edelleen naurettavat 50 markkaa vuosikerralta.

Tilaa siis heti, kestonä tai vuodeksi kerrallaan.
Puh. 90/133 2434 tai postitse Alkoholipolitiikka,
PL 350, 00101 Helsinki

ALKOHOLIPOLITIikka

